

*Bi-Quarterly specialized-
scholarly journal Of Quranic
Studies Light of Revelation Vol.7,
No. 13,
Spring & Summer 2022
P 147 - 176*

دو فصل نامه علمی-تخصصی
مطالعات قرآن پژوهی نور وحی
س ۷ ش ۱۳ بهار و تابستان ۱۴۰۱
صفحات ۱۴۷ - ۱۷۶

نقد دیدگاه سید ابو الاعلی مودودی در تفسیر آیه تطهیر

عامل حسن مظاهری*

چکیده

سید ابو الاعلی مودودی به عنوان یکی از اندیشمندان و متفکران معاصر، جایگاه ویژه و خاصی میان جامعه اسلامی به خصوص جامعه شبه قاره دارد تا جایی که تفسیر وی بنام تفهیم القرآن به چندین زبان زنده دنیا ترجمه شده و به عنوان منبع و کتاب درسی در مدارس مختلف کشورهای گوناگون مورد تدریس قرار می گیرد. وی اندیشه‌ها و نظرات تفسیری خود را در این تفسیر بجای گذاشته است. از دیگر سو همواره جایگاه و منزلت اهل بیت علیهم السلام مورد توجه قاطبه اندیشمندان و مفسران بوده و مباحث مختلفی را در این باب مطرح کرده‌اند. یکی از مهمترین آیات قرآن کریم، آیه ۳۳ سوره احزاب است که راهگشایترین آیه در باب جایگاه و منزلت اهل بیت بوده و به آیه تطهیر مشهور است. دو موضوع مهم مصداق اهل بیت در آیه شریفه و اثبات عصمت اهل بیت از آن، از دیرباز معرکه آراء مفسران و اندیشمندان فریقین است. نوشتار حاضر در صدد است با بهره گیری از روش توصیفی تحلیلی، به بررسی و نقد دیدگاه و تفسیر سید ابوالاعلی مودودی از این شریفه بپردازد. یافته‌های پژوهش

*. دانش آموخته دکتری قرآن و علوم گرایش علوم تربیتی جامعه المصطفی العالمیه:

حاکمی از آن است که سید ابوالاعلی ضمن رد اختصاص مصداق اهل بیت به پنج تن آل عبا، زنان پیامبر را نیز مصداق این آیه دانسته و از دیگر سو اثبات عصمت اهل بیت را به شدت رد می کند و در هر دو باب دلایلی را برای ادعای خود مطرح می کند که در جای خود بدان پاسخ داده شد.

واژگان کلیدی: آیه تطهیر، عصمت، ابو الاعلی مودودی، اهل بیت، مفسران، شیعه،

اهل سنت

مقدمه

سید ابو الاعلی مودودی از اندیشمندان و متفکران معاصر است که از جایگاه ویژه و خاصی میان مسلمانان به خصوص مسلمانان شبه قاره برخوردار است. آراء و اندیشه های وی مورد توجه دیگر متفکران قرار گرفته است و در مراکز علمی ضمن تحلیل و بررسی اندیشه های سید ابو الاعلی مودودی، سعی می شود افکار او با دیگران متفکران مورد مقایسه قرار گیرد. سید ابوالاعلی مودودی دارای آثار علمی فراوانی است از جمله تفسیر تفهیم القرآن که به زبانهای زنده دنیا ترجمه شده و به عنوان یک منبع درسی در کشورهای مختلف قرار گرفته است. یکی مهمترین مباحثی که میان مسلمانان مطرح است. رویکرد تفسیری وی به سمت تفسیر اجتماعی و تلاش وی در ارائه معارف وحیانی به صورت بروز و جدید از شاخصه های او در تفسیر تفهیم القرآن است که باعث اقبال عموم به این کتاب گردیده است. جایگاه و منزلت اهل بیت علیهم السلام به خصوص از منظر قرآن کریم که از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و مفسران فریقین بوده و مباحث مختلفی را در این زمینه مطرح کرده اند. یکی از آیات مهم قرآن کریم در باب مناقب و فضایل اهل بیت علیهم السلام آیه ۳۳ سوره احزاب است.

آیه ۳۳ سوره احزاب معروف به آیه تطهیر، در میان مفسران و متکلمان شیعه و سنی از اهمیت خاصی برخوردار است. اگرچه آیات مختلفی در باب اهل بیت و جایگاه آنان

نازل شده است اما آیه تطهیر در بین این آیات نقش محوری دارد و چه بسا دیگر آیات نیز به همین آیه شریفه ارجاع داده می‌شود.

آیه تطهیر در میان مفسران، متکلمان و محدثان هرکدام از جهتی مورد توجه و بحث و گفتگو قرار گرفته است. از نظر متکلمان به لحاظ اثبات امامت و ولایت اهل بیت علیهم السلام، از دیدگاه مفسران به لحاظ بیان مراد و جدایی سیاق آن از فرازهای قبل و بعد آن و از منظر محدثان روایاتی که در ذیل آیه در باب سبب نزول و یا شأن نزول آن و نیز تبیین مراد از واژه اهل بیت نقل شده‌اند مورد بحث و تبادل نظر قرار گرفته است.

این آیه شریفه از این جهت که مقام و موقعیت اهل بیت علیهم السلام را بیان می‌کند، همچنین بیانگر موقعیت ممتاز و جایگاه مهم سخنان اهل بیت علیهم السلام می‌باشد دارای اهمیت چند سویه می‌باشد زیرا اگر ثابت شود که این آیه در مقام معرفی گروهی است که خداوند پاکی و عصمت آنان را اراده کرده است، طبعاً مقام و موقعیت و مرجعیت دینی و فکری و علمی آنان را هم بیان می‌کند. از این رو اهمیت آیه ۳۳ سوره احزاب بر کسی پوشیده نیست.

با توجه به این نکات، نویسنده در صدد است دیدگاه تفسیری سید ابوالاعلی مودودی را ذیل آیه شریفه تطهیر در باب دو موضوع مصداق واژه اهل بیت و عصمت اهل بیت علیهم السلام مورد بحث و بررسی قرار دهد. بر اساس جستارهای نویسنده، تا کنون کتاب یا مقاله‌ای به صورت خاص به این موضوع اشاره نداشته است.

زیست نامه سید ابو الاعلی مودودی

سید ابوالاعلی مودودی در رجب المرجب سال ۱۳۲۱ ق مطابق با ۲۵ سپتامبر ۱۹۰۴م در اورنگ آباد هند در خانواده مذهبی چشم به جهان گشود.

خانواده وی در قرن سوم هجری به محلی بنام چشت در نزدیکی هرات وارد شدند. بزرگ این خاندان ابو احمد ابدال چشتی از فرزندان حسن مثنی بن امام حسنعلیه السلام است. نخستین بزرگ این خاندان که به طور مستقل در هندوستان سکنی گزید،

ابوالاعلی مودودی در سال ۹۳۵ ق بوده که وی جد اعلا و هم نام علامه مودودی می‌باشد. والدین سید ابوالاعلی مودودی طوری فرزند خود را تربیت نمودند که از همان روزهای آغازین زندگی، تصور مذهب در مغز و روان او نقش‌بست. پدر وی اهتمام خاصی به تربیت او داشت و از همان روزهای نخستین زندگی فرزند خود، تصمیم داشت که پسرش مولوی شود لذا تربیت وی را بر اساس همین امر انجام داد و برای فراگیری فقه و حدیث و آموزش زبان‌های اردو، فارسی و عربی، اساتید مختلفی را به خانه دعوت نمود و خود در خانه به تعلیمات مذهبی او پرداخت. پدر ابوالاعلی مودودی معتقد بود که تربیت ابتدایی کودک باید در خانه انجام گیرد نه در مدرسه چرا که محیط مدرسه آزاد است و این فضای آزاد در تربیت فرزند اثر می‌گذارد. مولانا ابوالاعلی مودودی از اهتمام خاص پدر خود در باب تربیت می‌گوید: پدرم بسیار خوب مرا تربیت کرد. او از مردان شریف روزگار خود بود کلامش به‌غایت روان و موثر بود... از همان کودکی در فکرم بود... شب‌ها داستان پیامبران، رویدادهای تاریخ هندوستان و دیگر داستان‌های پندآموز را برایم می‌گفت... (گیلانی، ۱۳۸۰: ۵۱).

بعد از فوت پدر تصمیم گرفت در زمینه روزنامه‌نگاری با برادر خود همکاری و فعالیت نماید و از اینجا بود که او قدم به عرصه روزنامه‌نگاری گذاشت و ده‌ها سال در این زمینه فعالیت کرده و با روزنامه‌های مختلفی همچون: تاج، الجمعیت، مسلم، مدینه همکاری داشت و در زمینه روزنامه‌نگاری تجربه موفقی را حاصل کرد.

وی در کنار روزنامه‌نگاری در صدد ادامه تحصیل نیز بود و در محضر اساتید مختلفی تلمذ نموده و کتب ادبیات عرب، تفسیر، حدیث، منطق و فلسفه را آموخت و علاوه بر آن همراه با کار روزنامه‌نگاری به مطالعه علوم مختلف مشغول بود و دو کتاب بنام‌های "الجهاد فی الاسلام" و "دولت آصفیه و حکومت بریتانیا" را به نگارش در آورد. وی در سال ۱۹۲۸ شغل روزنامه‌نگاری رها کرده و به تألیف و تصنیف روی می‌آورد و در سال ۱۹۳۲ به انتشار نشریه‌ای تحت عنوان "ترجمان القرآن" مبادرت می‌ورزد که تا پایان عمر ناشر اندیشه‌های او بود.

سید ابوالاعلی مودودی به عنوان رهبر نهضت اسلامی همواره آماده پاسخ‌گویی به سؤالات و پرسش‌ها و زدودن شبهات نسبت به اسلام و معارف اسلامی بود. امام خمینی سید ابو الاعلی مودودی را به عنوان کسی معرفی کند که فکر اسلامی او، نهضت اسلامی را در تمام جهان برپا داشته و نه فقط برای پاکستان بلکه برای کل عالم اسلامی رهبری دینی بود. (تسخیری، ۱۳۸۲: ۱۷۱/۳۸) وی همزمان برای اثبات حقانیت نظام اسلامی به عنوان یک ایدئولوژی پویا و قابل اجرا، به توضیح و تفسیر زوایای متعدد نظام اسلامی متناسب با اندیشه‌های عصر، مبادرت ورزید.

مودودی در صدد توضیح مبانی اسلام و پاسخ به نیازهای زمان خویش بود لذا برای تحقق این هدف ده‌ها کتاب در موضوعات گوناگون به رشته تحریر درآورد. نوشته‌های مودودی نه فقط در پاکستان که در سراسر جهان منتشر شده و تا کنون به ۲۳ زبان زنده جهان ترجمه شده است که این نشان از تأثیر شگرف وی در بحث اندیشه‌های اسلامی دارد. قلم او چنان تأثیر عمیقی گذاشت که صدای بازگشت آن حتی از زبان مخالفان نیز شنیده می‌شد. (عراقچی، ۱۳۷۸: ۱۹/۷۳)

ابوالاعلی مودودی در سال ۱۹۲۹ میلادی اولین و مهم‌ترین اثر پژوهشی خود را تحت عنوان "الجهاد فی الاسلام" منتشر نمود. وی از نویسندگان پرکار در زمینه تألیف و تصنیف در عرصه اسلام‌پژوهی می‌باشد و توانست جایزه نخست جشنواره ادبیات اسلامی را دریافت کند (گیلانی، ۱۳۸۰: ۳۶۱).

معرفی اجمالی تفسیر تفهیم القرآن

یکی از ارزشمندترین آثار علامه مودودی کتاب تفسیر تفهیم القرآن است که به چندین زبان زنده جهان نیز ترجمه شده است. وی همزمان با دعوت و تبلیغ برای اصلاح جامعه به تفسیر قرآن مجید می‌پرداخت و این تفسیر به صورت مقالاتی در ماهنامه قرآنی ترجمان القرآن به چاپ می‌رسید که سپس به صورت یک کتاب بنام تفهیم القرآن ارایه شد.

مولانا مودودی برای ارایه بهتر تفسیر، مسافرت‌هایی تحت عنوان جغرافیای قرآن انجام داد و طی آن به مناطقی که در قرآن ذکری از آنها مسافرت کرد و این مناطق را با دقت کامل بررسی و نقشه آن را تهیه کرد و پس بازگشت تفسیر را بر اساس مشاهدات و شواهد عینی خود، به نگارش در آورد.

وی در باره این مسافرت‌ها می‌نویسد: «در قرآن کریم جاهای متعدد از حوادث گوناگون و از مناطق مختلف سخن به میان آمده است و نیز در قرآن به این نکته اشاره شده که دوران نزول قرآن کریم مسلمانان چه وضعیتی داشتند و همچنین از امم گذشته صحبت شده است. برای فهمیدن این گونه مسایل لازم است خود انسان آن مقامات را و مناطق را از نزدیک ببیند و از نزدیک اطلاعات لازم را درباره آن مناطق به دست آورم به همین علت این مسافرت‌ها خیلی ثمر آور بوده اند و از آنها خیلی فواید بدست آمده است که شاهد عمده آن تفهیم القرآن است» (گیلانی، ۱۳۸۰: ۱۶۸).

مودودی انگیزه خود از نگارش تفسیر تفهیم القرآن را دو نکته می‌داند: الف: احساس اینکه هنوز قشر تحصیل کرده جامعه تشنه روح قرآن و پی بردن به مدعای حقیقی آن هستند و باوجود زحمات مترجمین و مفسرین اما هنوز این تشنگی برطرف نشده است. ب: لزوم رفع این تشنگی و نیاز اقشار مختلف مردم بالخصوص قشر تحصیل کرده و دانشگاهی. در نتیجه وی قشر نسبتاً تحصیل کرده و نا آشنا با زبان عربی جامعه هدف خود قرار می‌دهد. (مودودی، بی تا: ۵ / ۱)

سید ابوالاعلی مودودی در محرم سال ۱۳۶۱ ه ق مصادف با فوریه سال ۱۹۴۲ م، نگارش این کتاب را آغاز می‌کند و طی پنج سال این رویه تا سوره یوسف ادامه می‌یابد اما به دلایل مختلفی ادامه کار متوقف می‌شود تا اکتبر سال ۱۹۴۸ م که وی به دلایل سیاسی به زندان برده می‌شود. ابوالاعلی مودودی از این فرصت استفاده کرده و کار نگارش تفسیر را ادامه می‌دهد. اما در ادامه به دلایل گوناگونی از جمله فعالیت‌های سیاسی و علمی دیگر، کار نگارش به‌کندی پیش می‌رود تا سرانجام بعد از سی و سال

و اندی در تاریخ ۲۴ ربیع‌الثانی سال ۱۳۹۲ هـ ق مصادف با ۷ ژوئن سال ۱۹۷۲ م، نگارش تفسیر به اتمام می‌رسد. (مودودی، بی تا: ۱/۱۲؛ ۶/ ۵۷۵)

مفهوم شناسی

لازم است به برخی از واژگان کلیدی آیه تطهیر پرداخته شود تا بتوان به نحو احسن دیدگاههای مفسران را مطرح نمود.

اَنَّمَا:

یکی از واژه‌های کلیدی در آیه شریفه تطهیر واژه اَنَّمَا است که در ابتدای آیه بیانگر عنایت ویژه به موضوع و محتوای آن است. اربابان لغت این واژه را مفید حصر و انحصار می‌دانند.

ابن منظور می‌گوید: «ومعنی اِنَّمَا اِثبات لما یذکر بعدها ونفی لما سواه کقولہ: وَاِنَّمَا یَدافع عن اَحسابهم اَنَا اَوْ مَثلی المَعنی: ما یَدافع عن اَحسابهم اِلَّا اَنَا اَوْ من هُو مَثلی» کلمه اَنَّمَا مفهومی را برای آنچه که بعد از او آمده است اثبات می‌کند مانند: این سخن که کسی به گوید: من و مانند من از شرف و حیثیتم دفاع می‌کنم یعنی در واقع می‌گوید: فقط من و مثل من چنین هستیم نه فردی دیگر. (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۵ / ۴۷۳)

در حقیقت کلمه اَنَّمَا دو انحصار را می‌رساند: الف: انحصار اراده و خواست خداوند متعال در تطهیر ب: انحصار این تطهیر در اهل بیت ع لیهم السلام (ر.ک طباطبایی، ۱۴۱۷: ۱۶ / ۳۰۹)

علاوه بر استفاده حصر از کلمه اَنَّمَا، کلمه «عنکم» هم تاکید بر حصر دارد، زیرا مفعول فعل «لِیُذْهَب» که الرجس است باید در پی فعل و پس از آن قرار گیرد ولی این چنین نشده و جمله «عنکم» بین آن دو فاصله شده است که بدون حکمت و علت نیست چون به قول اهل فن: «تقدیم ما هو حقه التاخیر یفید الحصر».

اراده:

اصل معنای ریشه «ر_و_د» به معنای خواستن و طلب است (ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۲/ ۴۵۸) و واژه اراده به معنای خواستن و طلب همراه با اختیار است (جوهری، ۱۳۷۶ش، ج ۲/ ۴۷۶).

راغب اصفهانی اراده را قوه‌ای مرکب از شهوت و نیاز و آرزو دانسته که گاهی در مبدأ یعنی همان رغبت نفس به چیزی استفاده می‌شود و گاهی در منتهی یعنی حکم به اینکه آیا سزاوار است فلان کار انجام شود یا سزاوار نیست. راغب تأکید می‌دهد که لفظ اراده برای خدا استفاده شود به معنای دومی خواهد بود یعنی همان حکم به سزاوار بودن یا نبودن کاری. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۳۷۱). پس در واقع اراده در انسان از روی حاجت و درخواست نفس به یک چیزی پدید می‌آید اما در باب پروردگار عالم که بی‌نیاز از همه چیز است اراده به معنای حکم الهی است.

اندیشمندان برای اراده الهی دو قسم ذکر کرده‌اند: اراده تکوینی و اراده تشریحی. اراده تکوینی عبارت است از علم خداوند به مصلحتی که در فعل خود او یعنی آفرینش و رزق و امامت و ... وجود دارد که بر اساس آن عالم آفرینی دارد که آیه *إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ* (یس ۸۲) به این نوع از اراده الهی اشاره دارد. اراده تشریحی نیز عبارت است از علم خداوند به مصالحی که در افعال اختیاریه بندگان وجود دارد و بر اساس آن امر و نهی می‌کند و به‌سوی این قسم اشاره شده در قرآن سوره بقره آیه ۱۸۵: *يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ*.

در آیه تطهیر با توجه به قراین موجود، اراده خداوند تکوینی است چرا که اولاً اراده تشریحی به افعال مکلفین تعلق می‌گیرد اما در این آیه شریفه اراده به فعل خداوند یعنی اذهاب رجس تعلق گرفته است دوماً در اراده تشریحی همه انسان‌ها شریک هستند اما در آیه تطهیر این اراده به اهل بیت علیهم السلام اختصاص داده شده و سوماً طبق روایاتی که نقل شده این آیه در حقیقت یک فضیلتی را برای اهل بیت بیان می‌کند و حال آنکه اگر اراده تشریحی بود در اراده تشریحی فضیلتی به حساب نمی‌آید.

پس اراده تکوینی الهی بر این قرار است که اهل بیت علیهم السلام از هر نوع رجس و پلیدی پاک باشند و در نتیجه این امر تخلف بردار نیست البته این به معنای مجبور بودن اهل بیت علیهم السلام نیست بلکه خداوند متعال با توجه به علمی که نسبت به آنان داشت این موهبت را به آنان عطا نمود که به این حد از درجه برسند که از هر نوع گناه و پلیدی به دور باشند.

رجس:

صاحبان لغات رجس را به معنای پلیدی و ناپاکی گرفته‌اند (ر.ک: فراهیدی، ۱۴۱۰: ۵۲/۶؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۹۵/۶؛ طریحی، ۱۳۷۵: ۷۴/۴).

راغب اصفهانی رجس را به معنای پلیدی و ناپاکی دانسته و به چهار نوع رجس طبیعی، رجس عقلی، رجس شرعی و چیزی که از هر سه جهت ناپاک و پلید است، تقسیم می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۳۴۲).

با مراجعه به قرآن کریم می‌توان دید که واژه رجس هم برای پلیدی معنوی استفاده شده است و هم برای پلیدی ظاهری (انعام: ۶) و ۱۲۵ و ۱۴۵، اعراف: (۷)؛ توبه: (۹) و ۹۵ و ۱۲۵، مائده: (۵)؛ ۹۰، حج: (۲۲)؛ ۳۰، احزاب: (۳۳)؛ ۳۳، مائده: (۵)؛ ۹۰).

در تفاسیر فریقین نیز به معنای رجس اشاره شده و آن را به معنای پلیدی و ناپاکی گرفته‌اند (ر.ک: اندلسی، ۱۴۲۰: ۸/۸؛ ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲: ۴/۳۸۴). فخر رازی نیز اذهاب رجس را به معنای زایل شدن گناهان می‌داند (رازی، ۱۴۲۰: ۲۵/۱۶۸).

مفسرانی از قبیل بیضاوی (ر.ک: بیضاوی، ۱۴۱۸: ۴/۲۳۱)، زمخشری (ر.ک: زمخشری، ۱۴۰۷: ۳/۵۳۸)، جلال الدین محلی و جلال الدین سیوطی (ر.ک: محلی و سیوطی، ۱۴۱۶: ۴۲۵)، آلوسی (ر.ک: آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۱/۱۹۳)، شوکانی (ر.ک: شوکانی، ۱۴۱۴: ۴/۳۲۱) و وهبه زحیلی (ر.ک: زحیلی، ۱۴۱۲: ۳/۲۰۶۹) نیز رجس را به معنای گناه می‌دانند.

علامه طباطبایی رجس را اثری شعوری که از بستگی قلب به اعتقادی باطل یا عملی زشت حاصل می‌شود می‌داند. (طباطبایی، ۱۴۱۷: ۳۱۳/۱۶)

با توجه به اقوال لغویین و مفسران و نیز وجود الف و لام بر سر واژه رجس، می‌توان گفت رجس به معنای هر نوع رذالت و پلیدی معنوی و ظاهری است که خداوند آن را از اهل بیت دور کرده است و این در حقیقت همان عصمت الهی است که با اراده تکوینی خداوند برای اهل بیت علیهم السلام تحقق یافته است.

تطهیر:

اربابان لغت واژه التَّطَهَّرُ را به معنای پاکی و تنزه و خویشنداری از گناه معنا کرده‌اند (فراهیدی، ۱۴۱۰: ۱۹/۴؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۵۰۶/۴؛ طریحی، ۱۳۷۵: ۳/۳۸۱).

راغب اصفهانی طهارت را به دو گونه طهارت جسم و طهارت نفس تقسیم کرده و عامه آیات را بر این دو معنا حمل می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۵۲۵). مصطفوی نیز اصل در ماده طهر را مقابل نجس و پلیدی می‌داند اعم از اینکه معنوی باشد یا مادی (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۱۲۸/۷). لذا می‌توان گفت طهارت به معنای پاکی و دوری از هرگونه پلیدی جسمی و روحی است و تطهیر هم یعنی پاک ساختن از هرگونه پلیدی و عیبی.

تفسیر آیه تطهیر از دیدگاه مولانا مودودی

مودودی نیز مانند دیگر مفسران ذیل آیه شریفه به دو بحث مهم یعنی مصداق واژه اهل البیت و نیز عصمت اهل بیت می‌پردازد که در ادامه به این مباحث پرداخته می‌شود.

مصداق اهل البیت

اینکه مصداق اهل البیت چه کسانی هستند میان مفسران فریقین اختلاف نظر وجود دارد که مولانا ابوالاعلی مودودی در ذیل تفسیر آیه ۳۳ سوره احزاب بعد از توضیحاتی در مورد جاهلیت و دیگر مفاهیم ابتدایی آیه، در ذیل توضیح کلمه تطهیر؛

سیاق آیه شریفه، استعمال قرآنی واژه اهل بیت که شامل همسر نیز می شود و بلکه همسر مقدم است و نیز استعمال عرفی واژه اهل بیت را به عنوان سه دلیل مطرح می کند تا ثابت کند آیه شریفه شامل همسران پیامبر صلی الله علیه و آله نیز می شود (مودودی، بی تا: ۴/ ۹۲).

وی در ادامه با رد نظر کسانی که با توجه به احادیث، زنان پیامبر صلی الله علیه و آله را از مصادیق اهل بیت خارج می دانند به دو نکته اشاره کرده و معتقد است اولاً چیزی که با صراحت با قرآن ثابت شود با هیچ حدیثی رد نمی شود و دوماً احادیثی که مورد استناد قرار گرفته صرفاً جهت اثبات ورود اصحاب کساء در مفهوم اهل بیت است نه اثبات خروج زنان پیامبر (مودودی، بی تا: ۴/ ۹۲).

در نتیجه وی معتقد است هم اصحاب کساء و هم زنان پیامبر صلی الله علیه و آله از مصادیق اهل بیت بوده و نباید هیچ کدام را خارج از مفهوم اهل بیت دانست.

اثبات عصمت از آیه تطهیر

دومین موضوعی که ذیل آیه شریفه مطرح می شود اثبات عصمت اهل بیت از آیه تطهیر است که سید ابوالاعلی مودودی در این باب نظر منفی داشته و معتقد است کسانی که در صدد اثبات عصمت امام علی و حضرت زهرا و اولاد طاهرینشان می باشند، ستمکار و ظالم هستند. (مودودی، بی تا: ۴/ ۹۳).

وی واژه رجس را به معنای آلودگی می داند نه گناه و خطا و قائل است که این آیه شریفه در مقام بیان فضیلت اهل بیت نیست بلکه در مقام وعظ و نصیحت آنان می باشد که اگر فلان کار انجام دهید پاک می شوید و اگر انجام ندهید پاک نخواهی شد (مودودی، بی تا: ۴/ ۹۳).

مودودی جهت اثبات مدعای خود، دو دلیل را مطرح می کند: الف: سیاق آیه که دلالت بر فضیلت اهل بیت ندارد ب: اگر در صورتی که در این آیه شریفه طهارت را به معنای طهارت از گناه و خطا باشد پس باید در آیه وضو و تیمم نیز طهارت را به

همین معنا اخذ نماییم که در نتیجه باید گفت همه مسلمانان معصوم هستند و حال آنکه کسی این حرف را نمی زند. پس طهارت در آیه ۳۳ سوره احزاب نیز به معنای پاکی از گناه و خطا نخواهد بود (مودودی، بی تا: ۴/ ۶۰).

در نتیجه می توان گفت که ابوالاعلی مودودی اراده الهی را در این آیه شریفه اراده تشریحی دانسته و در نتیجه قائل به اثبات عصمت از آن نمی باشد. جهت نقد و بررسی دیدگاه سید ابو الاعلی مودودی ضروری است از یک سو به شأن نزول آیه شریفه و از دیگر سو به جواب ادله وی پرداخته شود.

بررسی سبب نزول و تفسیر اهل بیت

با توجه به اینکه بخشی از این آیه شریفه مربوط به همسران پیامبر صلی الله علیه و آله می شود، در باب سبب نزول آیه شریفه و مراد از اهل بیت میان اهل سنت و شیعه اختلاف بوده و اقوال گوناگونی مطرح شده است و با توجه به اینکه سبب نزول آیه با روشن شدن مصادیق اهل البیت واضح می گردد ما جهت اختصار به اقوال مربوط به مصادیق اهل البیت اشاره کرده و اقوال مهم را مورد بحث قرار خواهیم داد.

با مراجعه به سخنان مفسران و دیگران این اقوال عبارت اند از:

۱. منظور از «اهل البیت» در آیه تطهیر فقط و فقط زنان پیامبر صلی الله علیه و آله است و احدی غیر از آنان را در بر نمی گیرد که این قول به عکرمه (ر.ک: سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۹۸/۵؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۵۶/۸) و بنا به روایت عکرمه به ابن عباس و سعید بن جبیر (دمشقی، ۱۴۱۹: ۴۸۳/۳)، نسبت داده شده است.

۲. گروهی نیز همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و اصحاب کساء را بدون پیامبر صلی الله علیه و آله مصداق اهل بیت قرار داده اند (ر.ک: طبری، ۱۴۱۲: ۱۸۳/۱۴).

۳. عده ایی گفته اند: منظور پیامبر صلی الله علیه و آله است و بس (ر.ک: ابن حجر الهیتمی، ۱۹۹۷: ۱۴۱).

۴. برخی اهل بیت را بنی هاشم دانسته که شامل زنان پیامبر نمی شود (ر.ک: شوکانی، ۱۴۱۴: ۲۸۰/۴).

۵. گروهی نیز گفته‌اند منظور کسانی‌اند که در پایین‌ترین جد پیامبر صلی الله علیه و آله با او نسبت دارند و نیز گفته‌شده: هر آن کس که با پیامبر صلی الله علیه و آله پیوند رحمی دارد؛ و نیز گفته‌شده: هر آن که با او پیوند نسبی یا سببی دارد (ر.ک: قسطلانی، بی تا: ۶۸۰/۲).

۶. عده‌ایی نیز علاوه بر زنان پیامبر، پدران آنان را نیز مشمول اهل بیت دانسته‌اند (ر.ک: ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۲۰۹/۴).

۷. گفته‌شده: «اهل البیت» علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام هستند. بعضی از اقوال و روایات تصریح دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله هم جزء آنان است (ر.ک: قندوزی، ۱۴۱۶: ۲۷۹/۱). بعضی از روایات نقل شده، امامان دوازده‌گانه علیهم السلام را هم اضافه کرده است (هلالی، بی تا: ۱۷۸/۱).

بر اساس روایات متواتر و صحیح، آیه شریفه تطهیر در اواخر زندگی رسول گرامی اسلام و در خانه ام‌المؤمنین ام سلمه بر آن حضرت نازل شده است که این روایات بیش از هفتاد روایت می‌باشد که هم اهل سنت و هم شیعه آن را نقل کرده است (طباطبایی، ۱۴۱: ۳۱۱/۱۶). محدث مشهور محسن فیض کاشانی معتقد است روایات منقوله از طریق اهل سنت و شیعه در باب نزول آیه شریفه تطهیر درباره پنج تن آل عبا، بیشتر از آن است که قابل شمارش و احصاء باشند (فیض کاشانی ۱۴۱۵: ۱۸۹/۴).

بر اساس این روایات، آیه تطهیر صرفاً به پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، علی بن ابی‌طالب، فاطمه زهرا، امام حسن و اما حسین علیهم السلام که هنگام نزول آیه در خانه ام سلمه حضور داشتند، اختصاص دارد. ابن عطیه اندلسی در تفسیر خود این قول را به جمهور (ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲: ۳۸۴/۴) و قندوزی به اکثر مفسرین نسبت داده است (قندوزی ۱۴۱۶: ۴۰۸/۲).

- روایاتی که در این باب وارده شده است را می‌توان در سه بخش تقسیم کرد:
۱. روایاتی که شأن نزول آیه تطهیر را اهل بیت علیهم السلام بیان می‌کنند.
 ۲. روایاتی که بیان‌کننده سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در سلام دادن هر روز بر اهل بیت و خواندن آیه تطهیر، می‌باشند.
 ۳. روایاتی که دال بر احتجاج اهل بیت بر دیگران با آیه تطهیر، می‌باشند.
- با توجه به متعدد بودن روایات ما به اختصار از هر بخش، به چند روایات از منابع فریقین اکتفا می‌کنیم.

روایات بیان‌کننده شأن نزول

منابع حدیثی شیعه:

در منابع حدیثی شیعه روایات مختلفی دال بر تفسیر اهل بیت علیهم السلام و اختصاص آن به پنج تن آل عبا نقل شده از جمله شیخ کلینی از امام صادق علیه السلام (کلینی رازی، ۱۳۶۵: ۲۸۶/۱)، شیخ طوسی از امام رضا علیه السلام (طوسی، ۱۴۱۴: ۳۶۸ و ۷۸۳) شیخ صدوق از امام صادق (قمی، ۱۳۶۲: ۴۷۲/۱) و خزاز قمی از امام علی علیه السلام (خزاز قمی رازی، ۱۳۶۰: ۱۵۶) احادیث مختلفی را در این باب نقل کرده‌اند که جهت اختصار به حدیث شیخ کلینی اشاره می‌شود: شیخ کلینی در حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل می‌کند: «... فَلَوْ سَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ فَلَمْ يَبَيِّنْ مَنْ أَهْلُ بَيْتِهِ لَادْعَاها أَلُ فُلانٍ وَ أَلُ فُلانٍ وَ لَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَهُ فِي كِتَابِهِ تَصَدِيقاً لِنَبِيِّهِ إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً فَكانَ عَلِيُّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ فَاطِمَةُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فَأَدْخَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلهِ تَحْتَ الْكِسَاءِ فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ ثُمَّ قَالَ اللَّهُمَّ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ أَهْلاً وَ ثَقْلاً وَ هَؤُلاءِ أَهْلُ بَيْتِي وَ ثَقْلِي فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ السَّتِّ مِنْ أَهْلِكَ فَقَالَ أَنْكَ إِليَّ خَيْرٌ وَ لَكِنَّ هَؤُلاءِ أَهْلُ بَيْتِي وَ ثَقْلِي.» اگر پیامبر خدا ساکت نشسته و اهل بیت خود را معرفی و مشخص نمی‌کرد، خاندان فلان و خاندان فلان آن را برای خود ادعا می‌کرد اما خداوند در کتاب خود جهت تصدیق پیامبر خود {آیه تطهیر} کنید خدا فقط می‌خواهد پلیدی را از شما خاندان (پیامبر) ببرد و کاملاً شما را پاک سازد، را نازل فرمود. پس در آن هنگام علی،

حسن، حسین، و فاطمه علیهم السلام حضور داشتند، پس پیامبر اکرم آنان را در خانه ام سلمه زیر کساء قرار داد و سپس فرمود، خدایا همانا برای هر پیامبری اهل و خاندانی است و اینان اهل بیت و خاندان من هستند. ام سلمه گفت: آیا من از اهل بیت تو نیستم؟ پیامبر اکرم فرمود: تو بر خیر هستی اما اینان اهل بیت و خاندان من هستند. (کلینی رازی، ۱۳۶۵: ۲۸۶/۱)

منابع اهل سنت:

احادیث مربوط به نزول آیه شریفه تطهیر در شأن پنج تن آل عبا از طرق متعددی در منابع حدیثی و تفسیری اهل سنت نقل شده است که به دلیل اختصار به برخی از آن احادیث اشاره می شود:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةٌ فِي خَمْسَةِ: فِيَّ، وَ فِي عَلِيٍّ، وَ حَسَنٍ، وَ حُسَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا " إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا. از ابو سعید خدری نقل شده است که گفت: رسول خدا فرمود: این آیه " إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا" درباره پنج تن نازل شده است: درباره من و درباره علی، حسن، حسین و فاطمه. (ر.ک: طبری، ۱۴۱۲: ۶/۲۲؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۹۸/۵)

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ نَزَلَتْ هَذِهِ آيَةٌ فِي بَيْتِي إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا وَ فِي الْبَيْتِ سَبْعَةٌ جَبْرِيْلَ وَ مِيكَائِيْلَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ أَنَا عَلِيٌّ بَابِ الْبَيْتِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَسْتَ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ قَالَ أَتُكِّ إِلَيَّ خَيْرٌ أَتُكِّ مِنْ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. ام سلمه می گوید: این آیه در خانه من نازل شد إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ام سلمه گفت: {این آیه نازل شد} در حالی در خانه هفت نفر بودند، پیامبر خدا، جبرئیل، میکائیل، علی، فاطمه، حسن و حسین. ام سلمه می گوید من درحالی که بر در بودم گفتم: یا

رسول الله آیا من از اهل بیت نیستم؟ پیامبر فرمود: تو از همسران پیامبر هستی (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۹۸/۵)

این حدیث با اختلاف کمی در منابع شیعه هم بیان شد که در آخر آن جمله و مَا قَالَ إِنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ نیز ذکر شده است.

أبی سعید عن أم سلمة زوج النبي صلى الله عليه وسلم أن هذه الآية نزلت في بيتها إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت و يطهركم تطهيراً قالت: و أنا جالسة على باب البيت، فقلت: أنا يا رسول الله أ لست من أهل البيت؟ قال: " إنك إلي خير، أنت من أزواج النبي صلى الله عليه وسلم " قالت: و في البيت رسول الله صلى الله عليه وسلم و علي و فاطمة و الحسن و الحسين رضی الله عنهم. عطیه از ابو سعید خدری از ام سلمه همسر پیامبر صلی الله علیه و سلم نقل می کند: همانا این آیه إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت و يطهركم تطهيراً در خانه وی نازل شد. ام سلمه می گوید: {این آیه نازل شد} در حالی که من بر در خانه نشسته بودم پس گفتم: ای پیامبر خدا آیا من از اهل بیت نیستم؟ حضرت فرمود: تو بر خیر هستی تو از همسران پیامبر هستی. ام سلمه می گوید: {در آن هنگام} پیامبر خدا و علی و فاطمه و حسن و حسین در خانه بودند. (طبری، ۱۴۱۲: ۷/۲۲).

عن أم سلمة رضی الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم: أن رسول الله كان يبيتها على منامة له عليه كساء خيبرى، فجاءت فاطمة رضی الله عنها ببرمة فيها خزيرة، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ادعى زوجك و ابنيك، حسنا، و حسينا، فدعتهم فبينما هم يأكلون إذ نزلت على رسول الله صلى الله عليه وسلم إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت و يطهركم تطهيراً فأخذ النبي صلى الله عليه وسلم بفضلة إزاره فغشاهم إياها، ثم أخرج يده من الكساء و أوماً بها الى السماء، ثم قال: اللهم هؤلاء أهل بيتي و خاصتي فأذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهيراً، قالها ثلاث مرات قالت أم سلمة رضی الله عنها: فأدخلت رأسي في الستر (تطهيراً)، فقلت: يا رسول الله، و أنا معكم فقال: انك إلي خير مرتين» ام سلمه رضی الله عنها همسر پیامبر می گوید: پیامبر خدا در خانه او و در محل خواب خود بود و عبای

خیبری روی او افکنده بود، پس فاطمه رضی الله عنها همراه با ظرفی که در آن غذا بود، آمد. پیامبر فرمود: شوهر و دو فرزندت حسن و حسین را بخوان. پس حضرت فاطمه آنان را فراخواند. پس درحالی که آنان مشغول خوردن بودند در آن هنگام آیه **إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً** بر پیامبر خدا نازل شد. پس آن حضرت گوشه عبای خود را گرفته و آنان را پوشاند سپس دست خود را از عبا بیرون آورد و با آن به آسمان اشاره کرد و سه مرتبه فرمود: خدایا اینان اهل بیت و خواص من هستند پس آلودگی را از آنان دور کن و آنان را کاملاً پاک ساز. ام سلمه می گوید: من هم جهت تطهیر، سرم را در عبا داخل کردم و گفتم: ای رسول خدا من هم با شما هستم؟ پیامبر دوبار فرمود تو برخیز و نیکی هستی (رازی (ابن ابی حاتم)، ۱۴۱۹: ۳۱۳۳/۹، ح ۱۷۶۷۹).

عَامِرُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: قَالَ سَعْدٌ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ حِينَ نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فَاخَذَ عَلِيًّا وَابْنَيْهِ وَفَاطِمَةَ فَأَدْخَلَهُمْ تَحْتَ ثَوْبِهِ ثُمَّ قَالَ رَبُّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي وَأَهْلُ بَيْتِي. عامر بن سعد از سعد نقل می کند که گفت: هنگامی که بر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وحی نازل شد، آن حضرت علی، دو فرزند ایشان و فاطمه را گرفت و زیر لباس خود {عبای خود} قرار داد و سپس فرمود: پروردگارا، اینان اهل من و اهل بیت من هستند (نیشابوری، ۱۴۱۱: ۱۵۹/۳).

جهت اختصار از ذکر دیگر روایاتی بیان کننده شأن نزول آیه شریفه تطهیر هستند خودداری می شود.

روایات بیان کنند سیره پیامبر صلی الله علیه و آله

دومین بخش از روایات مرتبط با آیه تطهیر، آیات بیان کننده سیره خاص پیامبر اکرم است که بیان کننده سیره عملی پیامبر صلی الله علیه و آله در تعیین مصادق اهل بیت علیهم السلام می باشند. طبق این روایات منقوله در منابع فریقین، پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله هر وقت از خانه برای نماز بیرون می رفتند، بر در خانه حضرت علی و حضرت زهرا سلام الله علیهما، ایستاده و می فرمودند: الصلاة و سپس آیه تطهیر را تلاوت می فرمودند. البته

مدت این عمل را عده‌ای شش ماه (شیبانی، ۱۴۱۹: ۳/ ۲۵۸ - ۲۵۹)، نه ماه (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۹۹/۵)، چهل صبح (هیثمی، ۱۴۱۲: ۹/ ۲۶۷)، یک ماه (شیبانی جزری (ابن اثیر)، ۱۴۰۹: ۵/ ۶۶)، هفت ماه (دمشقی، ۱۴۰۷: ۵/ ۳۲۱)، هشت ماه (حسکانی، ۱۴۱۱: ۲/ ۵۰)، ده ماه (فندوزی، ۱۴۱۶: ۲/ ۳۱۳)، هفده ماه (حسکانی، ۱۴۱۱: ۲/ ۵۰)، نوزده ماه (نباطی بیاضی، ۱۳۸۴: ۱/ ۱۸۸) ذکر کرده‌اند و در برخی از روایات مدت معینی بیان نشده است (ر.ک: سیوطی، ۱۴۰۴: ۵/ ۱۹۹؛ بحرانی، ۱۴۱۶: ۳/ ۳۱۳). هم‌چنین در روایاتی نقل شده است که پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله تا آخر عمر شریف خود این را کار ادامه دادند (قمی، ۱۳۶۷: ۲/ ۶۷).

البته این اختلاف در مدت، موجب شک در اصل قضیه نمی‌شود بلکه می‌توان گفت هر کدام از این راویان آنچه را که خود دیده‌اند روایت کردند و لذا ممکن است مشاهدات یک راوی با راوی دیگر متفاوت باشد چرا که ممکن است پیامبر صلی الله علیه و آله این عمل را در اوقات و حالات مختلف انجام داده باشند و هر کدام از راویان آنچه را که مشاهده کردند روایت نموده است. به عنوان نمونه به دو روایت از منابع فریقین اشاره می‌شود:

۱. فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَ يَجِيءُ كُلَّ يَوْمٍ عِنْدَ صَلَاةِ الْفَجْرِ حَتَّى يَأْتِيَ بَابَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ عَ فَيَقُولُ: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ» فَيَقُولُ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ عَلِيكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ ثُمَّ يَأْخُذُ بَعْضَادَتِي الْبَابَ وَ يَقُولُ الصَّلَاةَ الصَّلَاةَ يَرْحَمُكَ اللَّهُ «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» فَلَمْ يَزَلْ يَفْعَلُ ذَلِكَ كُلَّ يَوْمٍ إِذَا شَهِدَ الْمَدِينَةَ حَتَّى فَارَقَ الدُّنْيَا وَ قَالَ أَبُو الْحَمْرَاءِ خَادِمُ النَّبِيِّ صَ أَنَا أَشْهَدُ بِهِ يَفْعَلُ ذَلِكَ. (قمی، ۱۳۶۷: ۲/ ۶۷)

۲. ابْنُ مُرْدَوَيْهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ تَسْعَةَ أَشْهُرٍ يَأْتِي كُلَّ يَوْمٍ بَابَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عِنْدَ وَقْتِ كُلِّ صَلَاةٍ فَيَقُولُ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الصَّلَاةَ رَحِمَكُمُ اللَّهُ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ (سیوطی، ۱۴۰۴: ۵/ ۱۹۹).

این روایات به خوبی گویای سیره عملی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله در تفسیر و شناختن اهل بیت علیهم السلام می‌باشند که این روایت را سید صد نفر از صحابه نقل کرده‌اند (قندوزی، ۱۴۱۶: ۵۳/۲).

روایات احتجاج اهل بیت به آیه تطهیر

از دیگر روایاتی که مصادیق اهل بیت علیهم السلام را بیان می‌کنند، روایاتی است که در آن اهل بیت علیهم السلام به آیه تطهیر استناد کرده و به واسطه آن بر دیگران احتجاج و خود را به عنوان مصداق آن آیه شریفه معرفی می‌فرمایند (ر.ک: حسکانی، ۱۴۱۱: ۳۱/۲؛ بحرانی، ۱۴۱۶: ۴۴۹/۴).

روایات مورد اشاره در واقع برخی از روایات اهل سنت و شیعه بود که مصداق اهل بیت علیهم السلام را توضیح داده است. در منابع اهل سنت شاید بتوان گفت بیشترین روایت را حسکانی در تفسیر خود، ذیل آیه تطهیر نقل می‌کند که به جهت اختصار فقط به ذکر اسامی راویان اصلی این روایات اشاره می‌شود:

۱. امام علی علیه السلام به یک طریق
۲. حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها به دو طریق
۳. امام حسن علیه السلام به پنج طریق
۴. انس بن مالک انصاری به هشت طریق
۵. براء بن عازب انصاری به دو طریق
۶. جابر بن عبدالله انصاری به دو طریق
۷. سعد بن ابی وقاص زهری به سه طریق
۸. ابوسعید سعد بن مالک خدری به دوازده طریق
۹. عبدالله بن عباس به سه طریق
۱۰. عبدالله بن جعفر طیار از پدرش به سه طریق
۱۱. عایشه به ده طریق
۱۲. وائله بن اسقع لثی به هشت طریق

۱۳. ابی الحمراء هلال بن حارث خادم پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به ده طریق

۱۴. ام سلمه به شصت و نه طریق

با توجه به این روایات عدیده، مصداق اهل بیت علیهم السلام برای هر شخص منصفی روشن می شود که غیر از پنج تن آل عبا و ائمه طاهرین علیهم السلام، هیچ کس دیگری مصداق برای این آیه شریفه و اهل بیت نخواهد بود.

نقد ادله مودودی

مصداق اهل بیت

مودودی برای شمول آیه تطهیر بر زنان پیامبر صلی الله علیه و آله دو قرینه ذکر کرده است: الف سیاق آیات ب: استعمال قرآنی و عرفی واژه اهل بیت.

در نقد آن به چند نکته اشاره می شود:

۱. در صورتی می توانیم به سیاق آیات استناد کنیم که تمام آن آیه باهم نازل شده باشد و حال آنکه روایاتی که تا کنون بیان شد دلالت دارد بر اینکه آیه تطهیر به صورت جدا نازل شده و بعداً در بین آیات مربوط به زنان پیامبر صلی الله علیه و آله قرار داده شده است پس نمی توانیم برای آن سیاق قائل شویم.

۲. سیاق در حقیقت یک قرینه است و در صورتی می توان آن را قبول کرد و بر اساس آن حرف زد که دلیلی برخلاف آن نداشته باشیم و حال آنکه تمام مباحث مطرح شده پیشین دلیل برخلاف آن می باشد. همچنان که در روایات زیادی مطرح شد که پیامبر صلی الله علیه و آله به ام سلمه اجازه ورود تحت کساء به عنوان اهل بیت را ندادند و هم چنین به صورت عملی فقط بر در خانه حضرت امام علی و حضرت زهرا علیهما السلام مفهوم اهل بیت را تبیین فرمودند پس سیاق نمی تواند در مقابل این دلایل حجت باشد.

۳. از طرفی دیگر آیات قبل و بعد و فرازهای قبل و بعد از آیه تطهیر که خطاب مستقیم به زنان پیامبر صلی الله علیه و آله است شامل عتاب و نکوهش بوده و حال آنکه این

فراز از آیه شامل تمدیح و تجلیل است که این خود نشان از عدم وحدت سیاق می‌دهد.

۴. ضمایر به کار برده شده در آیات و فرازهای قبل و بعد به صورت مؤنث آمده است اما در این فراز از آیه ضمایر تغییر کرده و به صورت مذکر ذکر می‌شوند که این نیز گویایی عدم وحدت سیاق می‌باشد.

۵. کلمه بیت در فراز قبل و آیه بعد به صورت جمع ذکر شده است که به معنای همان خانه‌های زنان است اما در این فراز از آیه واژه بیت به صورت مفرد و با الف و لام بیان شده است که این نشان می‌دهد بیت خاصی مورد نظر است.

۶. با توجه به اینکه کلمه بیت دارای الف و لام می‌باشد و آن را به معنای عهد گرفتند و طبق تفاسیر منظور از آن بیت پیامبر صلی الله علیه و آله می‌باشد چه بیت ظاهری چه بیت معنوی در هر دو صورت زنان پیامبر صلی الله علیه و آله مشمول این آیه نمی‌شوند چرا که اگر بگوییم همان بیت ام سلمه منظور می‌باشد در این صورت باید فقط اهل ام سلمه را شامل شود نه همه زنان پیامبر صلی الله علیه و آله را که طبق تفاسیر او نیز داخل اهل بیت نیست چه رسد به همه زنان پیامبر صلی الله علیه و آله اگر هم بگوییم منظور بیت معنوی و مقام حقوقی پیامبر صلی الله علیه و آله می‌باشد که باز زنان داخل نمی‌شوند چرا که طبق این آیات و آیات دیگر صرف همسر بودن پیامبر صلی الله علیه و آله هیچ امتیازی به حساب نمی‌آید بلکه در قرآن کریم بعضی از زنان پیامبران مانند حضرت نوح و حضرت لوط مورد نکوهش شدید قرار گرفته‌اند.

۷. از شواهد دیگری که می‌تواند مستقل بودن این فراز از آیه را ثابت کند این است که اگر این فراز از آیه را حذف کنیم در معنای کل آیه که خطاب به زنان پیامبر صلی الله علیه و آله است، هیچ خللی وارد نمی‌شود و ارتباط معنوی کلام حفظ می‌شود.

۸. با مراجعه به لغات می‌تواند دید که بین اهل الرجل و اهل البیت فرق هست و اهل البیت به معنای ساکنین خانه اعم از همسر و غیر همسر می‌شود و اینکه در بعضی از آیات قرآن کریم (سوره هود آیه ۷۳ و سوره قصص آیه ۱۷) اهل بیت خطاب به زنان

شده است از باب مجاز است چرا که استعمال اعم از مجاز و حقیقت می‌باشد و به همین جهت است که ام سلمه از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال می‌کند که آیا از اهل بیت هست یا نه و اگر در صورتی که بگوییم اهل بیت شامل همسران پیامبر صلی الله علیه و آله نیز می‌شده است در این صورت این سؤال لغو بود.

اگر هم گفته شود شامل همسران نیز می‌شود در این صورت باید گفت با توجه به روایات و دلایل موجود این استعمال تخصیص خورده است و دیگر شامل همسران نمی‌شود.

۹. از دلایل دیگر که عدم شمول این آیه بر زنان پیامبر صلی الله علیه و آله را ثابت می‌کند، التفات از ضمیر مؤنث به ضمیر مذکر است. در این آیات شریفه بعد از بکار بردن ۲۰ ضمیر جمع مؤنث، التفات صورت گرفته و از ضمائر جمع مذکر استفاده می‌شود. اگر در صورتی که قرار بود این آیه شامل همسران پیامبر صلی الله علیه و آله شود باید با همان ضمائر جمع مؤنث نازل می‌شد.

۱۰. التفات از ضمائر مؤنث به ضمائر مذکر می‌تواند اشاره به این نکته باشد که زدودن پلیدی‌ها از اهل بیت علیهم السلام به گونه‌ای مهم است که به زنان پیامبر صلی الله علیه و آله امر و نهی می‌شود تا به سبب آنان هیچ‌گونه عیب و ایرادی به اهل بیت علیهم السلام نرسد (کرکی، بی تا: ۸۵).

۱۱. می‌توان گفت این فراز از آیه، یک جمله معترضه است که در قرآن کریم استفاده از جمله معترضه بی‌سابقه نیست (یوسف/ ۲۸ و ۲۹؛ نمل/ ۳۴ و ۳۵؛ بقره/ ۷۳ - ۷۵؛ واقعه/ ۷۶؛ لقمان/ ۱۶ و ۱۳). خداوند متعال جهت تبیین امر مهم و اساسی تطهیر اهل بیت علیهم السلام و فرق بزرگ آنان با همسران پیامبر صلی الله علیه و آله، از جمله معترضه استفاده فرموده است تا اهمیت این امر را نشان دهد (لنکرانی و اشراقی، بی تا: ۸۴).

طبق موارد ۱۰ و ۱۱ حتی لازم نیست گفته شود این بخش از آیه به صورت مستقل نازل شده و بعد توسط دستور پیامبر صلی الله علیه و آله در این آیه جا داده شده است.

۱۲. با توجه به اینکه آیه تطهیر در حقیقت عصمت اهل بیت علیهم السلام را اثبات می کند خود بخود زنان پیامبر صلی الله علیه و آله از دایره آن خارج می شوند و شواهد تاریخی این امر را تأیید می کند چنان که مفسران اهل سنت در ذیل آیه شریفه تطهیر، نقل می کنند که عایشه هنگام تلاوت این آیه چنان گریه می کرد که روسری اش تر می شد و این نبود مگر برای این که یاد واقعه ای می افتاد که تعداد زیادی از مسلمین در آن کشته شدند (ر.ک: آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۹۱/۱۱؛ ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲: ۳۸۳/۴؛ ثعلبی نیشابوری، ۱۴۲۲: ۳۴/۸) و در حقیقت از یادآوری جنگ جمل و خطایی که مرتکب شده بود گریه می کرد که نویسنده تفهیم القرآن نیز به آن اعتراف کرده است (مودودی، بی تا: ۹۱/۴).

با توجه به نکاتی که بیان شد نمی توان جهت شامل کردن زنان پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه تطهیر به سیاق و استعمالات واژه اهل بیت استناد کنیم بلکه دلایل قوی و روایات فراوانی داریم که خلاف این مطلب را به اثبات می رسانند.

عصمت اهل بیت

یکی از اشکالاتی که مودودی مطرح می کند این است که از این آیه شریفه نمی توان عصمت اهل بیت علیهم السلام را ثابت کرد و این اثبات عصمت از این آیه را ستم می داند (مودودی، بی تا: ۹۳/۴).

در جواب این اشکال باید گفت: با توجه به مفردات و واژه های آیه تطهیر مانند کلمه انما، اراده، اذهاب، رجس و تطهیر به خوبی روشن و واضح می شود که خداوند متعال به اراده تکوینی اهل بیت علیهم السلام را از هر نوع پلیدی ظاهری و معنوی پاک و منزّه کرده است.

مودودی در توضیح عدم دلالت آیه شریفه بر عصمت اهل بیت، به این نکته اشاره می کند که اگر اهل بیت کارهای را که به آن مأمور شده اند انجام دهند رجس و پلیدی از آنان دور خواهد شد، در حقیقت مودودی اراده الهی را اراده تشریحی معنا کرده است

نه اراده تکوینی اما در جای خود بیان شد که در آیه شریفه تطهیر اراده تکوینی مراد است نه اراده تشریحی و در صورتی که اراده تکوینی باشد وقوع آن حتمی است و اما و اگر نخواهد داشت.

علاوه بر اینکه در روایات نیز بر عصمت اهل بیت علیهم السلام تاکید شده است که به عنوان نمونه از کتب اهل سنت به یک روایت اشاره می شود: سیوطی (سیوطی، ۱۴۰۴: ۱۹۹/۵)، آلوسی (آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۹۴/۱۱)، شوکانی (شوکانی، ۱۴۱۴: ۳۲۲/۴)، بیهقی (بیهقی، ۱۴۰۵: ۱۷۱/۱)، بسوی (بسوی، ۱۴۰۱: ۴۹۸/۱)، و قندوزی (قندوزی، ۱۴۱۶: ۵۱/۱) در کتب خود روایت مفصلی را از پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله نقل می کنند که حضرت صلی الله علیه و آله می فرماید: ...ثم جعل القبائل بیوتا فجعلنی فی خیرها بیتا فذلک قوله إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً فإنا و أهل بیتی مطهرون من الذنوب. سپس خداوند قبائل را خانه خانه گرداند و مرا در بهترین خانه نهاد، و این است سخن پروردگار که: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً». پس، من و اهل بیتم از گناهان پاک هستیم.

این روایت صراحت در عصمت اهل بیت علیهم السلام دارد.

آلوسی در ذیل آیه ۴۲ سوره آل عمران بعد از اینکه حضرت مریم را از تمامی پلیدی های حسی و معنوی و قلبی پاک می داند در تفسیر افضلیت حضرت مریم بر زنان عالم، حضرت زهرا را افضل از حضرت مریم می داند (آلوسی، ۱۴۱۵: ۱۴۹/۲) پس به طریق اولی باید گفت حضرت زهرا که مصداقی از مصادیق آیه تطهیر است، از تمام پلیدی ها پاک و منزّه است.

از مطالب مطرح شده جواب این اشکال مودودی که اگر قرار باشد این آیه عصمت را ثابت کند باید طبق آیه وضو و تیمم (مائده/۶) عصمت همه مسلمانانی که وضو و تیمم می گیرند را قبول کنیم، داده می شود چرا که در آیه وضو و تیمم حکم تکلیفی است و اراده الهی نیز اراده تشریحی است که به افعال مکلفین تعلق می گیرد و لذا نمی توانیم عصمت را ثابت کنیم علاوه بر اینکه مفردات آیه تطهیر و تأکیدات آن با

آیه وضو تفاوت بسیار زیادی دارد و در حقیقت قیاس کردن این دو آیه با یکدیگر قیاس مع الفارق می‌باشد.

نتیجه

بر پایه داده‌های ذکر شده مشخص شد که سید ابوالاعلی مودودی با تمسک به سیاق آیه شریفه ۳۳ سوره احزاب و نیز استعمال عرفی و قرآنی واژه اهل بیت، زنان پیامبر ص را نیز جزو مصداق این واژه در آیه تطهیر دانسته و اختصاص آن به پنج تن آل کساء را رد می‌کند این در حالی است که نمی‌توان به سیاق آیه تمسک کرد و از دیگر ادله روایی مختلفی حاکی از آن است که اهل بیت شامل زنان پیامبر نمی‌شود. از دیگر سو مشخص گردید که سید ابوالاعلی مودودی اثبات عصمت را از آیه شریفه مردود دانسته و رجس را به معنای آلودگی می‌داند و در نتیجه اراده الهی در آیه شریفه را اراده تشریحی تفسیر می‌کند و حال آنکه بر اساس روایات فریقین و نیز دیگر قراین، روشن شده که اراده الهی تکوینی بوده و رجس نیز به معنای هر نوع پلیدی و گناه است که در واقع عصمت اهل بیت علیهم السلام را به اثبات می‌رساند.

منابع

قرآن کریم

- ابن حجر الهيتمی، أحمد بن محمد بن علی، الصواعق المحرقة، تحقیق عبدالرحمن بن عبدالله التركي وكامل محمد الخراط، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۹۹۷م
- ابن عساکر، علی بن حسن، تاریخ مدینه دمشق، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵ق
- ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب، المحرر الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز، تحقیق عبدالسلام عبدالشافی محمد، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۲ق
- ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب، المحرر الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز، تحقیق عبدالسلام عبدالشافی محمد، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۲ق
- ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب، المحرر الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز، تحقیق عبدالسلام عبدالشافی محمد، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۲ق
- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار صادر، ۱۴۱۴ق
- اندلسی ابو حیان محمد بن یوسف، البحر المحيط فی التفسیر، تحقیق صدقی محمد جمیل، بیروت، دارالفکر، ۱۴۲۰ق
- ألوسی، سید محمود ، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، تحقیق علی عبدالباری عطیه، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق
- ألوسی، سید محمود ، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، تحقیق علی عبدالباری عطیه، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق
- بحرانی سید هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعثه، تهران، بنیاد بعثت، ۱۴۱۶ق
- بسوی، أبو یوسف یعقوب بن سفیان، المعرفه و التاريخ، تحقیق اکرم ضیاء العمری، بیروت، مؤسسه الرساله، ۱۴۰۱ق ۱۹۸۱م

- بیضاوی عبدالله بن عمر، أنوار التنزیل و أسرار التأویل، تحقیق محمد عبد الرحمن المرعشلی، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۸ق
- بیهقی، احمد بن حسین، دلائل النبوة، تحقیق عبد المعطی قلجی، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۴۰۵ق ۱۹۸۵م
- تسخیری، محمد علی، العلامة المودودی أمة فی رجل، رسالة التقرب، ۳۸، ص ۱۷۱-۱۸۲، تیر ۱۳۸۲
- ثعلبی نیشابوری، احمد بن ابراهیم، الكشف و البیان عن تفسیر القرآن، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق
- جرجانی، حسین بن حسن، جلاء الأذهان و جلاء الأحزان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۷شمسی
- حسکانی، عبید الله بن احمد، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، تحقیق محمد باقر محمودی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۱ق
- خزازی قمی رازی، علی بن محمد، کفایة الأثر فی النصّ علی الأئمة الإثنی عشر، تحقیق، عبد اللطیف حسینی کوهکمری، قم، بیدار، ۱۳۶۰شمسی
- دمشقی، اسماعیل بن عمرو ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، تحقیق محمد حسین شمس الدین، بیروت، دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون، ۱۴۱۹ق
- دمشقی عماد الدین اسماعیل بن کثیر، البدایة و النهایة، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۷ق ۱۹۸۶م
- رازی (ابن ابی حاتم)، عبد الرحمن بن محمد بن ادريس، تفسیر القرآن العظیم، تحقیق اسعد محمد الطیب، مکه، مکتبه نزار مصطفى الباز، ۱۴۱۹ق
- رازی، محمد بن عمر فخرالدین، مفاتیح الغیب، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ق
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، تحقیق صفوان عدنان داودی، دارالعلم الدار الشامیة، بیروت و دمشق، ۱۴۱۲ق

زحیلی، وهبه بن مصطفى، تفسير الوسيط، دمشق، دارالفكر، ١٤٢٢ق
 زمخشری، محمود، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، بيروت، دار الكتاب العربي،
 ١٤٠٧ق

سيوطي، جلال الدين، الدرر المنتور في تفسير الماثور، قم، كتابخانه آيه الله مرعشي
 نجفي، ١٤٠٤ش

سيوطي، جلال الدين، الدرر المنتور في تفسير الماثور، قم، كتابخانه آيه الله مرعشي
 نجفي، ١٤٠٤شمسي

شوكانی، محمد بن علي، فتح القدير، دمشق - بيروت، دار ابن كثير، دار الكلم الطيب،
 ١٤١٤ق

شوكانی، محمد بن علي، فتح القدير، دمشق - بيروت، دار ابن كثير، دار الكلم الطيب،
 ١٤١٤ق

شيباني جزري (ابن اثير)، علي بن محم، أسد الغابۀ، بيروت، دار الفكر، ١٤٠٩ق ١٩٨٩ م
 شيباني، احمد بن محمد بن حنبل، مسند احمد بن حنبل، تحقيق سيد ابو المعاطي
 النوري، بيروت، عالم الكتاب، ١٤١٩ق ١٩٩٨م

طباطبايي، سيد محمد حسين، الميزان في تفسير القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامي
 جامعهي مدرسين حوزه علميه قم، ١٤١٧ق

طبرسي، فضل بن حسن، مجمع البيان في تفسير القرآن، با مقدمه محمد جواد بلاغي،
 تهران، انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢ش

طبري، محمد بن جرير، جامع البيان في تفسير القرآن، بيروت، دار المعرفه، ١٤١٢ق
 طبري، محمد بن جرير، جامع البيان في تفسير القرآن، بيروت، دار المعرفه، ١٤١٢ق

طريحي، فخر الدين، مجمع البحرين، تحقيق سيد احمد حسيني، تهران، كتابفروشي
 مرتضوي، ١٣٧٥شمسي

طوسي، محمد بن حسن، الامالي، قم، انتشارات دار الثقافه، ١٤١٤ق

- عراقچی، سید عباس، اندیشه های ابو الاعلی مودودی و جنبش احیاء طلبی اسلامی، مطالعات خاورمیانه، شماره ۱۹، ص ۷۳-۱۰۶ پاییز ۱۳۷۸
- فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، تحقیق دکتر مهدی مخزومی و دکتر ابراهیم سامرای، قم، انتشارات هجرت، ۱۴۱۰ق
- فیض کاشانی، ملا محسن، تفسیر الصافی، تحقیق حسین اعلمی، تهران، انتشارات الصدر، ۱۴۱۵ق
- قسطلانی، احمد بن محمد، المواهب اللدنیة بالمنح المحمدیة، قاهره، المكتبة التوفیقیة، بی تا
- قمی، محمد بن علی بن بابویه، الامالی، همراه با ترجمه آیت کوه کمره ای، قم، انتشارات کتابخانه اسلامی، ۱۳۶۲ شمسی
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، تحقیق سید طیب موسوی جزایری، قم، دار الکتاب، ۱۳۶۷شمسی
- قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، ینابیع الموده لذوی القربی، تحقیق سید علی جمال اشرف حسینی، قم، دار الاسوه للطباعة والنشر، ۱۴۱۶ق
- قندوزی، سلیمان بن ابراهیم، ینابیع الموده لذوی القربی، تحقیق سید علی جمال اشرف حسینی، قم، دار الاسوه للطباعة والنشر، ۱۴۱۶ق
- کرکی، علی بن عبدالعال، نفحات اللاهوت فی لعن الجبت و الطاغوت، تهران، نینوا، بی تا
- کلینی رازی، محمد یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران، دار احیاء التراث العربی، ۱۳۶۵ش
- گیلانی، اسعد، زندگینامه سید ابو الاعلی مودودی، ترجمه نذیراحمدسلامی، نشر احسان، ۱۳۸۰ش
- لنکرانی، محمد فاضل و اشراقی، شهاب الدین، آیه التظہیررؤیة مبتکره، مترجم عباس نخعی، قم، مرکز فقه الأئمة الأطهار، بی تا

محلی، جلال الدین و سیوطی، جلال الدین، تفسیر الجلالین، بیروت، مؤسسہ النور
للمطبوعات، ۱۴۱۶ق

محمد بن عبداللہ بن محمد نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، تحقیق مصطفی
عبدالقادر عطا، بیروت، دار الکتب العلمیہ، ۱۴۱۱ق ۱۹۹۰م
مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تہران، بنگاہ ترجمہ و نشر کتاب،
۱۳۶۰ شمسی

مودودی، سید ابو الاعلی، تفہیم القرآن، لاہور پاکستان، ادارہ ترجمان القرآن، بی تا
مودودی، سید ابو الاعلی، تفہیم القرآن، لاہور پاکستان، ادارہ ترجمان القرآن، بی تا
نباطی بیاضی، علی بن یونس، الصراط المستقیم إلی مستحقى التقدیم، نجف، المکتبہ
المرتضویہ، ۱۳۸۴ شمسی

ہلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس، تحقیق محمد باقر انصاری، قم، الہادی، بی
تا

ہیثمی، نور الدین علی بن أبی بکر، مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، بیروت، دار الفکر،
۱۴۱۲ق